

GIUSEPPE ROSSI TAIBBI, *Filagato da Cerami, Omelie per i Vangeli Domenicali e le feste di tutto l'anno. Volume I. Omelie per le feste fisse*. Palermo 1969, ἐν Testi e Monumenti (Testi ἀρ. 11) τοῦ Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici.

Μετὰ τὸν δεῦτερον παγκόσμιον πόλεμον πολλοὶ ὑπῆρξαν, καὶ Ἴταλοὶ καὶ μὴ, οἱ ἐρευνῆται τῆς βυζαντινῆς Ἰταλίας καὶ εἰδικώτερον τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας. Τοιοῦτοτρόπως νῦν ὁσημέραι καὶ εὐκρινέστερον διαγράφεται διὰ τοὺς μελετητὰς ἢ εἰκῶν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἐν ταῖς ὡς ἄνω περιοχαῖς ὡς καὶ ἡ μεγάλη τούτου συμβολὴ εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τούτων. Ἀναμφιβόλως ὅταν θὰ ἔχη προχωρήσει ἐπαρκῶς ἢ ἐπὶ μερικωτέρων σημείων ἐρευνα καὶ θὰ ἔχη καταστῆ περισσότερον ἐφικτὴ ποιὰ τις σύνθεσις τῶν ἐξαχθέντων πορισμάτων, θὰ μεταβληθῆ ἀρκούντως ἢ μέχρι σήμερον γνώμη πολλῶν ἐρευνητῶν περὶ τῶν πολιτιστικῶν σχέσεων τοῦ χώρου τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας πρὸς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἀκόμη καὶ ὅτε οἱ διοικοῦντες τὰς περιοχὰς ταύτας δὲν εὐρίσκοντο εἰς φιλικὰς μεταξὺ των συναλλαγὰς. (Ὁ ἀναγνώστης θὰ ἀνεύρη πολλὰ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Bruno Lavagnini δοθεῖσαν διάλεξιν ἐν Θεσσαλονίκῃ τὸ 1964 καὶ δημοσιευθεῖσαν ἐν σελίσιν 51—56 ἐν *Byzantinistica*, Παλέρμο 1966, ὑπὸ τὸν τίτλον *Aspetti e problemi del monachesimo greco nella Sicilia Normanna*, ἐν τῇ ὁποίᾳ δίδεται σαφῆς ἐπισκόπησις τοῦ ἑλληνικοῦ μοναχισμοῦ ἐπὶ τῶν Νορμανδῶν βασιλείων ἀπὸ Ρογήρου Α' μέχρι καὶ Ρογήρου Β'.)

Μεταξὺ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι διεξάγουν ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω θεμάτων, συγκαταλέγεται καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρουσιαζομένου ἐνταῦθα ἔργου κ. G. Rossi Taibbi, ὅστις πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐξέδωκε μελέτην ἐπὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως τῶν Ὀμιλιῶν τοῦ Φιλαγάθου Κεραμέως (*Sulla tradizione manoscritta dell' omiliario di Filagato da Cerami*, Παλέρμο 1965, ἐν τῇ σειρᾷ «*Quaderni*», ἀρ. 1, τοῦ Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici). Εἰς τὸ ὑπὸ κρίσιν ἔργον ὁ ἐκδότης, ἀφ' οὗ ἐν ἱπρολόγῳ ἐξέθεσε τὴν ἱστορίαν τῆς ἐρεύνης ἐπὶ τῶν κειμένων τοῦ Φιλαγάθου, τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τῶν ἔργων τούτων ὡς καὶ τὴν βιογραφίαν τοῦ Φιλαγάθου (πολὺ ὀλίγα στοιχεῖα γνωρίζομεν ἐκ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ βυζαντινοῦ τούτου συγγραφέως καὶ ταῦτα λαμβάνονται ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ τούτου τοῦ Φιλαγάθου), ἐκδίδει εἰς κριτικὴν ἐκδοσιν εἰς τὸν 1ον τόμον 35 ὀμιλίας τοῦ Φιλαγάθου κατατεταγμένας κατὰ τὸ βυζαντινὸν σύστημα κατατάξεως ὀμιλιῶν εἰς κύκλους ἑορτῶν ἀκινήτων καὶ κινήτων.

Ἄς ἀναφέρωμεν ὁμῶς ἐνταῦθα σημειῖά τινα διὰ τὸν συγγραφέα τῶν Ὀμιλιῶν. Ἡ τύχη τούτου ὑπῆρξε λίαν περιπετειώδης. Ὁ πρῶτος ἐκδότης Fr. Scorso, ἐκδοὺς τὰς Ὀμιλίας εἰς Παρισίους τὸ 1644 (ἐπανεκδίδονται ἐν *Patrologia Graeca*, τόμος 132), ἀποδίδει τὰς ὀμιλίας ταύτας εἰς Θεοφάνην Κεραμέα, ἀρχιεπίσκοπον τῆς Ταορμίνα, ἐνῶ οἱ μετέπειτα ἐκδῶται ἀποδίδουν τὰς ὀμιλίας τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως εἰς Γρηγόριον Κεραμέα, Ἰωάννην Κεραμέα, Φίλιππον Κεραμέα ἢ καὶ

Φιλάγαθον τὸν Φιλόσοφον. Εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέως τῶν Ὀμιλιῶν συνέβηκε τὰ μέγιστα ὁ Α. Ehrhard διὰ τῆς μελέτης αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἰταλοελληνικῆς συλλογῆς ὀμιλιῶν ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche*, τόμος 3ος, τεύχ. 5, σσ. 631—681. (Τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἀναφέρονται ἐπιγραμματικῶς ἐν Η. G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχον 1959, σελ. 632, ἔνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.) Τέλος ὁ κ. G. Rossi Taibbi συνήνωσε πάντα τὰ ὀνόματα τὰ ἀποδοθέντα εἰς τὸν συγγραφέα τῶν Ὀμιλιῶν εἰς ἓν καὶ ἀπέδειξεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς οὗτος εἶναι ὁ Φιλάγαθος. Κατ' αὐτὸν ὁ βυζαντινὸς οὗτος συγγραφεὺς ἐγεννήθη κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 11ου αἰῶνος εἰς Cerami, εἰς ἀπόστασιν 13 χλμ. ἀπὸ τῆς Troina τῆς Συκελλίας, καὶ ἔφερε τὸ ὄνομα κατὰ κόσμον Φίλιππος· ἐκάρη μοναχὸς ὑπὸ τὸ μοναχικὸν ὄνομα Φιλάγαθος εἰς τὴν μονὴν Νέα Ὁδηγήτρια τοῦ Rossano καὶ ὑπῆρξεν ἱεροκλήρυξ τῆς μητροπόλεως τοῦ Rossano ἀλλὰ καὶ τοῦ Reggio ὡς καὶ τοῦ Παλέρμου ἐπὶ βασιλείας τῶν Νορμανδῶν βασιλέων Ρογήρου Α', Γουλιέλμου Α' καὶ Ἰσως καὶ Ρογήρου Β' (ἰδὲ σελ. LVI τῆς Εἰσαγωγῆς).

Τὸ ἔργον τοῦ Φιλαγάθου διέσωσαν δύο σαφῶς καθωρισμέναι κατηγορίαι χειρογράφου ἡ παραδόσεως, ἡ βυζαντινὴ καὶ ἡ ἰταλοελληνική. Ἡ ἔκδοσις ὁμῶς, ὡς τοῦτο ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ ἐκδότου ἐμφάνεται, θέον νὰ στηρίζηται ἐπὶ τῆς δευτέρας, ἥτις διέσωσε παράδοσιν πλησιεστέραν τοῦ ἀρχετύπου. (Ὁ ἐκδότης ἀναβιβάζει τὴν παράδοσιν ταύτην εἰς τὴν περίοδον μεταξὺ 1170—1189, τουτέστιν ὀλίγα μόνον ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως Φιλαγάθου.) Τὰ εἰς LX σελίδας γραφέντα ἢ προλεγόμενα τῆς ἐκδόσεως τῶν Ὀμιλιῶν χορηγοῦν πλήρη καὶ λεπτομερῆ εἰκόνα ὄλων τῶν προβλημάτων τῶν σχετιζομένων πρὸς τὸν Φιλάγαθον καὶ μεταξὺ αὐτῶν τὴν ἔκθεσιν καὶ κατὰ τὰξιν καὶ ἀξιολόγησιν τῶν κωδικῶν τῶν ὀμιλιῶν, ἀκόμη δὲ τὸ εἶδος τῆς Ὀμιλίας, ὡς τοῦτο ἐμφανίζεται εἰς τὸν Φιλάγαθον. (Ἡ τεχνικὴ σύνθεσις ταύτης ἀκολουθεῖ τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν.)

Τὸ σύνολον τῶν ὀμιλιῶν τοῦ Φιλαγάθου θὰ περιληφθῆ εἰς τρεῖς τόμους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος, ὅστις ἐκδοθεὶς εὐρίσκεται πρὸ ἡμῶν, περιλαμβάνει τὰς ὀμιλίας εἰς τὰς ἀκινήτους ἑορτὰς τοῦ ἐνιαυτοῦ, ὁ δεῦτερος τὰς ὀμιλίας εἰς τὰς κινήτους ἑορτὰς καὶ ὁ τρίτος ὀμιλίας ἐπὶ ἡτῶν ἐωθινῶν εὐαγγελίων. Τὸ σύνολον τῶν ὀμιλιῶν ἀνέρχεται εἰς 88, ἐκ τῶν ὁποίων 26 θὰ ἴδωσι διὰ πρώτην φορὰν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

Ὁ πρῶτος λοιπὸν τόμος παρέχει τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν 35 ὀμιλιῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων 5 ἦσαν μέχρι τοῦδε ἀνέκδοτοι, αἱ ὑπ' ἀρ. 19 (ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς ἀγίας Βαρβάρας τῇ 4ῃ Δεκεμβρίου) «εἰς τὴν παραβολὴν τῶν δέκα παρθένων», 21 (ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς ἀγίας Ἀννης τῇ 9ῃ Δεκεμβρίου) «εἰς τὸ Ὅυδεις ἄψας λύχον», 23 (ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ ἀγίου Στεφάνου τῇ 26ῃ Δεκεμβρίου) «εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ ἀμπελῶνος», 33 (ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς Κοιμήσεως τῇ 15ῃ Αὐγούστου) «εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου» καὶ 34 (ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ ἀγίου Βαρθολομαίου τοῦ κτίτορος τῆς μονῆς τοῦ Σωτῆρος Μεσσήνης τῇ 19ῃ Αὐγούστου) «ὀμιλία ρηθεῖσα κοιμηθέντος τοῦ ἀοιδίμου πατρὸς Βαρθολομαίου . . .».

Ἡ ἔκδοσις ἐκάστης ὀμιλίας παρέχει καὶ κριτικὸν ὑπόμνημα καὶ τὰς παραπομπὰς εἰς τὰς πηγὰς τῶν χωρίων ἐκείνων, τὰ ὅποια ἀναφέρονται εἰς τὰς ὀμιλίας.

Τὸ παρεχόμενον κείμενον εἶναι σχεδὸν πάντοτε ἄνευ ἀμαρτάδων πλὴν ὀλίγων τινῶν, τὰς ὁποίας ὁ ἀναγνώστης δύναται ἀσφαλῶς ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ ἀπαλείψῃ. Οὕτως ἔνια τυπογραφικὰ παροράματα ὡς καὶ διπλοτυπία εἰς τὴν γραφὴν τῆς αὐτῆς λέξεως, παρεχόμεναι ὑπὸ τῶν κωδίκων καὶ ἐπιτρεπόμεναι εἰς ἑνίαις περιπτώσεσι εἰς ποιητικὰ κείμενα ἕνεκα μετρικῶν λόγων, ὡς π. χ. εἰς σελ. 14, στ. 8, 19 καὶ 20 δημοσιεύεται εὐαγγελικὸν κείμενον ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Φιλαγάθου καὶ εἰλημμένον ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον 18, 28 καὶ 31. Εἰς τὸ κείμενον τοῦτο ἡ λέξις α ὑ τ ο ὕ εἰς τὸν πρῶτον ἀναφερόμενον στίχον δασύνεται, εἰς τὸν δεῦτερον ψιλοῦται, ἐνῶ εἰς τὸν τρίτον ἡ λέξις α ὑ τ ὦ ν δασύνεται. Σημειωτέον ὅτι ψιλοῦται καὶ εἰς τὰς τρεῖς περιπτώσεις ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Ἐπίσης ἡ λέξις Ἄ π ὅ σ τ ο λ ο ς ἐν σελ. 19, στ. 18, γράφεται διὰ πεζοῦ γράμματος, ἐνῶ ἐν σελ. 31, στ. 5, γράφεται διὰ κεφαλαίου. Ἀκόμη τὸ ὄνομα Μ ω ὕ σ ῆ ς ἄλλοτε μὲν γράφεται Μωσῆς, ἄλλοτε δὲ Μωϋσῆς, ἐν ὀμιλίᾳ ὑπ' ἀρ. 4, σελ. 24—26.

Καὶ ἄλλαι παρατηρήσεις θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γραφῶσιν ἐναυῦθα, ἀλλὰ νομίζομεν σκοπιμώτερον νὰ ἀναμείνωμεν τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐκδόσεως ὅλων τῶν ὀμιλιῶν, ἵνα αἱ παρατηρήσεις ἀναφερθῶσιν εἰς τὴν ὅλην ἔκδοσιν. Βεβαίως εἰς ὀρισμένα σημεῖα ἔχομεν διάφορον γνώμην διὰ τὴν προτιμητέαν γραφὴν.

Εἰς τὸ εἶδος τῶν παρατηρήσεων τούτων δέον νὰ περιληφθῇ καὶ ἐκείνη, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὰ χωρία ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὰ ὅποια ἀναγράφονται *in extenso* εἰς τὸ κείμενον τῶν Ὀμιλιῶν. Ὁ ἐκδότης δημοσιεῖ ταῦτα ἐντὸς εἰσαγωγικῶν καὶ διὰ κυρτῶν στοιχείων καὶ συνήθως εἰσάγων μετὰ ἄνω στιγμὴν γράφει διὰ ἀρχικοῦ κεφαλαίου γράμματος. Ἐν τούτοις συχνὰ τὰ ὡς Γραφικὰ χωρία ἐντὸς εἰσαγωγικῶν δημοσιευόμενα δὲν εἶναι ἐντελῶς ὅμοια πρὸς τὰ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, διότι ὁ Φιλάγαθος μετέβαλε ταῦτα ἕνεκα τῆς χρήσεως τούτων εἰς ὀμιλιτικὸν εἶδος, π. χ. σελ. 53, στ. 21 «προστίθεσθαι» ἀντὶ «προστίθεσθε». Τίθεται ὅθεν τὸ ἐρώτημα : Διατί τὰ εἰσαγωγικά, ἐφ' ὅσον ὅλοι αἱ λέξεις δὲν ταυτίζονται πρὸς ἐκείνας τῶν ἐκδόσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς; Ἀκόμη, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀσφαλῶς ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῇ παντελῶς εἰς ἔκδοσιν παρομοίων κειμένων, πολλάκις λέξις ἢ καὶ σύνολον λέξεων προέρχονται ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, χωρὶς τοῦτο ὅμως νὰ ἐπισημαίνηται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου. Π. χ. σελ. 27, στ. 26 «καρπῶν εὐσεβείας ἐκίσσῃσεν» ὑπενθυμίζει παρόμοιον περίπου ψαλμικὸν χωρίον· σελ. 54, στ. 4—5 «ἀποφαίνεται δὲ καὶ δύσκολον τὸν πλούσιον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν»· στ. 8—9 τῆς αὐτῆς σελίδος «ἐργωδέστερον εἶναι λέγει πλούσιον τῆς οὐρανοῦ βασιλείας τυχεῖν τοῦ καμήλου διὰ τρυμαλιᾶς ραφίδος εἰσελθεῖν . . . » Τὸ χωρίον τοῦτο, ὡς ὁ ἐκδότης σημειοῖ, ἐὰν καλῶς ἐτέθη τὸ παραπεμπτικὸν σημεῖον εἰς τὸ ὑπόμνημα τῶν πηγῶν, δὲν ἀναφέρεται εἰς Λουκᾶν 18, 18—21, ἀλλὰ εἰς στίχους 18—25.

Ἄλλὰ, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἀνέγραψα, αἱ παρατηρήσεις αὗται δέον νὰ γίνωσι μόνον μετὰ τὴν ἔκδοσιν ὅλων τῶν κειμένων.

Κατωτέρω σημειοῦμεν σημειᾶ τινα, τὰ ὅποια κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην πρέπει ὅπως δῆποτε νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν ἔκδοσιν βυζαντινῶν κειμένων, βασιζόμενοι ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων ἡμῶν ἐπὶ τοῦ ἐκδοθέντος 1ου τόμου καὶ τὰ ὅποια ἴσως ἐν τέλει τῆς τριτόμου ἐκδόσεως θὰ λάβωσι πλήρη ἀπάντησιν :

1) Τὰ κείμενα τῶν ὀμιλιῶν εἰς πολλὰ σημειᾶ παρέχουν χρήσιμους πληροφορίας διὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ δημοσίου βίου τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς ταύτης κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Φιλαγάθου. Θὰ ἦτο χρήσιμον, ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητον, νὰ ὑπάρξῃ τοῦλάχιστον ἐν τέλει τῆς ὅλης ἐκδόσεως παραπεμπτικὴ ἀπλὴ ὑπόμνησις τῶν χωρίων τούτων δι' ἐν ἑκαστον σημεῖον τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου, εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρονται.

2) Αἱ ὀμιλίαι περιέχουν ἐνίοτε ἀξιοσημειώτους ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν ἢ τὴν χρῆσιν ἢ καὶ τὴν σπάνιν λέξεις καὶ φράσεις, γεγονὸς τὸ ὅποιον θὰ πρέπη νὰ σημειωθῇ τοῦλάχιστον ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ λεξικὸν Liddel - Scott - Jones.

3) Αἱ ὀμιλίαι ἐγράφησαν καὶ ἀπηγγέλθησαν εἰς ἑορτάς, κινήτας ἢ ἀκινήτους, ὡς καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις, ἀλλὰ πολλαὶ τούτων περιέχουν ἴσως ὀλίγα, ἀλλὰ πάντως ἄξια σημειώσεως ἀγιογραφικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ὁ ἐκδότης ὀφείλει νὰ σημειώσῃ παραπέμπων βεβαίως καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ F. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*.

Πιστεύομεν ὅτι τὰ ἐν τέλει τοῦ ὅλου ἔργου εὐρετήρια καὶ τὰ ἐν παραρτήματι πραγματικὰ σχόλια θὰ ἱκανοποιήσωσι καὶ τὰ desiderata—ἀνεγράψαμεν μόνον ἓνα τούτων—τῶν ἐρευνητῶν, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῆς ὑψηλῆς στάθμης ἐπιστημονικῆς μεθόδου καὶ γνώσεων, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἐμφανῶς ὁ πρὸ ἡμῶν πρῶτος τόμος τῶν Ὀμιλιῶν τοῦ Φιλαγάθου Κεραμέως. Συγχαίρομεν εὐλικρινῶς τὸν ἐκδότην κατανοοῦντες ἰδίᾳ τὸ μέγεθος τοῦ κόπου, τὸν ὅποιον κατέβαλε καὶ εὐχόμεθα ὅπως ταχέως ὀλοκληρωθῇ ἢ προσπάθεια αὐτοῦ διὰ τῆς ἐκδόσεως καὶ τῶν δύο ἐπομένων τόμων. Τότε θὰ ἔχη τὴν ἱκανοποίησιν ὁ κ. G. Rossi Taibbi ὅτι ἔχει διαφωτίσει κατὰ τὸ δυνατόν πλήρως τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργον ἐνὸς ἐργάτου τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὸν χῶρον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος.

ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΛΑΜΨΙΔΗΣ

* *

BIZANTION NEA HELLAS (Universidad de Chile. Facultad de Filosofía y Educación. Centro de Estudios Bizantinos y Neohelénicos) Editorial Universitaria, Santiago, Chile, 1970, σ. 154.

Ὁ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν εὐδοκίμως δρῶν ὡς καθηγητῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Σαντιάγο τῆς Χιλῆς διαπρεπῆς Ἑλληὴν φιλόλογος κ. Φώτιος Μαλλέρος ἔσχε τὴν φαινήν ιδέαν νὰ πρωτοστατήσῃ εἰς τὴν ἴδρυσιν Κέντρου Βυζαντινῶν καὶ